

Reichert Gábor

„Pillanatnyilag divatban vagyok, de hát...?” Déry Tibor 1960 és 1962 közötti levelezéséről*

1. Előzmények (1957. április 20. – 1960. április 1.)

Déry Tibor, akit az 1956-os forradalmi események egyik legismertebb értelmiségi szereplőjeként tartott számon a korabeli közvélemény, 1957. április 20-án került előzetes letartóztatásba.¹ Az úgynevezett „nagy íróper” vádirata szeptember 11-én készült el,² a tárgyalási szakasz október 25-e és november 5-e között zajlott,³ az ítélet kihirdetésére november 13-án került sor. Az első- és másodrendű vádlottakat, Déry Tibort és Háy Gyulát a bíróság bűnösnek találta a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésével elkövetett bűntettben”,⁴ amiért előbbi „9 (kilenc) évi börtönre[,] a büntető törvényben megjelölt egyes jogok gyakorlásától 6 (hat) évi eltiltásra, valamint teljes vagyonelkobzásra” ítélte.⁵

Mint ismert, az ítélet kihirdetésekor 63 éves Dérynek végül nem kellett a teljes büntetését letöltenie, 1960. április 1-jén egyéni kegyelemben részesült.⁶ A fogságban töltött majdnem pontosan három év alatt harmadik felesége, Kunsági Mária Magdolna (becenevén Böbe) volt a legfontosabb támasza – lelki és gyakorlati értelemben egyaránt –, aki a dokumentumok és visszaemlékezések tanúsága szerint mindvégig kitartott férje mellett, és minden tőle telhetőt próbált megtenni annak szabadon bocsátásáért. Déry börtönlevelezését – amelynek legnagyobb részét a Böbével váltott üzenetek teszik ki – Botka Ferenc tette közzé részben a „*Liebe Mamuskám!*”, részben a *Három asszony* című kötetekben (előbbiben az édesanyjának írt „fiktív” levelek, utóbbiban a feleséggel váltott üzenetek találhatók meg a korszakból),⁷ illetve a kronologikus levelezéskiadás vonatkozó darabjában. A férjénél huszonöt évvel fiatalabb Böbének felbecsülhetetlenül nagy szerepe volt abban, hogy a rossz egészségi állapotban lévő író túlélte a börtönt. Felesége helytállásának történetét maga Déry is megörökítette a nyilvánvalóan önéletrajzi indíttatású, először 1963-ban publikált *Két asszony* című novellájában, amelyet Makk Károly 1971-ben bemutatott filmje, a *Szerелеm* is feldolgozott. A börtön emléke élete végéig kísértette az író, erre éppúgy bizonyítékul szolgálhatnak egyes kései művei,⁸ mint utolsó házvezetőnőjük, Kállai Teréz visszaemlékezése,

* A szerző a tanulmány írásakor a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjában részesült.

¹ BOTKA Ferenc, 1957–1964 = DÉRY Tibor, *Sorsfordító évek X.-ben. Kihallgatási jegyzőkönyvek, periratok, börtönírások, interjúk és egyéb művek (1957–1964)*, s. a. r. UÖ., Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2002, 7. (Déry Archivum 16.) A továbbiakban: *Sorsfordító*.

² A vádiratot elsőként közli: SINKA Erzsébet, *Íróper, 1957*, Holmi 1997/10., 1384–1398.

³ A tárgyalási jegyzőkönyv részleteit lásd: *Déry Tibor és társai tárgyalásának jegyzőkönyve. 1957. október 25. – november 5. Részletek = Sorsfordító*, 181–203.

⁴ *Déry Tibor és társai perének ítélete. 1957. november 13. = Sorsfordító*, 206.

⁵ Uo. A másodrendű vádlott Háy Gyulát hat, a harmadrendű vádlott Zelk Zoltánt három, a negyedrendű vádlott Tardos Tibort másfél év börtönre ítélte a bíróság (Zelket és Tardost a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban tevékeny részvétellel” vádolták, ez indokolja esetükben az „enyhébb” ítéletet.)

⁶ *Déry Tibor levelezése 1956–1960*, s. a. r. BOTKA Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010, 405. (Déry Tibor levelezése II/C) A továbbiakban: *DTLev 1956–1960*.

⁷ „*Liebe Mamuskám!*” *Déry Tibor levelezése édesanyjával*, s. a. r. BOTKA Ferenc, ford. SCHULCZ Katalin, Balassi – Magyar Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998 (Déry Archivum 10.); illetve *Három asszony. Déry Tibor levelezése feleségeivel*, s. a. r. BOTKA Ferenc, Petőfi irodalmi Múzeum, Budapest, 1995. (Déry Archivum 11.)

⁸ Az 1975-ös *A félfülű* kapcsán például lásd Kosztolánczy Tibor elemzését: KOSZTOLÁNCZY Tibor, *Rémtörténet. A félfülű rejtett jelentésrétegeiről* = „*Sebek és hulló remények között*”. *Tanulmányok Déry Tibor életművéről*,

amely szerint Dérynek és Böbének „ebéd után – lehetett az karácsony, húsvét vagy bármilyen nap – az volt a szokásuk, hogy a börtönről beszélgettek. Hogy ki mit csinált Déryvel, hogy miket adtak, hogy a Fő utcában mi volt, Márianosztrán mi volt. S ezt soha el nem mulasztották volna, ez mindennap lezajlott.”⁹

Böbe és Déry 1957 és 1960 közötti leveleit általában egy nagy szerelem megható dokumentumaiként emlegeti az ilyen témák iránt fogékony közönség.¹⁰ Nem vitatom ennek az értelmezésnek a jogosságát, most mégis másfajta olvasatát szeretném adni a dokumentumegyüttesnek. Jelen tanulmány kontextusának szempontjából ugyanis fontosabbak az üzeneteknek azok a kitételei, amelyek a fogságban lévő Déry Tibor önvádtól terhes gondolataiba és ezekből következő jövőbeli terveibe – vagy talán pontosabb, ha úgy fogalmazunk: egy nyugodt, visszavonult élettel kapcsolatos vágyaiba – engednek bepillantást.

Feltűnőnek – mindazonáltal az adott helyzetben érthetőnek – tartom, hogy Déry a feleségének írt első börtönlevelei majd’ mindegyikében lelkiismeret-furdalásról számolt be. Ha nem hagyta volna belesodortatni magát az októberi eseményekbe, nem került volna börtönbe, és akkor most Böbének sem kellene nélkülözésben élnie az ő hibája miatt – nagyjából így foglalható össze az író önmagáról alkotott véleménye büntetése első időszakában. „Nem tudom, pótolni tudja-e valaha azt a sok bajt, amit rád hoztam, de legalább tudj róla, s legyen vigaszod, hogy egy sokat próbált ember benned igyekszik megtalálni élete végső értelmét” – írta Déry még a vizsgálati fogságból, 1957 júniusában.¹¹ „[...] [B]ármint megtennék, hogy ne legyenek anyagi gondjaid, ha már a másféle gondoktól nem tudtalak megkímélni. [...] [H]ogy tudok majd egyszer megfizetni azért a teherért, amit most magadra vettél! [...] Édesem, okosom, kedvesem, barátnőm, szerelmem, ne veszítsd el a türelmedet. S bocsáss meg nekem!” – olvasható egy 1958 februárjában, a Fő utcai börtönben írt levélben.¹² Amellett, hogy személyes felelősséget érzett Böbe nehéz helyzete miatt, úgy gondolta, felesége családját – elsősorban Kiskunmajsán élő édesanyját – is bajba keverte 1956-os szerepvállalásával, amiért nekik is bocsánatkéréssel tartozik: „Édesanyádat csókolom, kérem, ne haragudjék rám s vigyázzon rád.”¹³ „Édesanyádat számtalanszor ölelem, csókolom, ő se haragudjék rám!”¹⁴ Böven idézhetőek lennének hasonló mondatok – főleg az első börtönéből –, de ezeknél is beszédesebbnek tartom Böbe egy szintén 1958 februárjában írt hosszú levelét, amellyel véget vetett férje efféle üzeneteinek:

És még egyet: bánt és fáj nekem, hogy Te állandóan bocsánatot kérsz tőlem, és háládat fejezed ki! Életem! ami a hálát illeti, természetes, hogy így viselkedem! *Szeretlek!* tehát szeretem az Anyádat és igyekszem becsületes lenni. *Ez természetes!* Magától értetődő dolgok ezek! Semmi megerőltető nincs ebben számomra! Sőt! Örülök, hogy tehetek érted valamit, ha keveset is! *Kérlek, ne köszönd többé, fáj nekem!* Ami a bocsánatkérést illeti, Életem, én legalább olyan hibás vagyok, mint Te! Az én elképzeléseim az életről mások voltak, mint a tied, de sohasem mertem – félve a felelősségtől – kiállni és érvényt szerezni az akaratomnak és elképzeléseimnek, még akkor sem, ha én esküdtem rájuk: Én tartozom Tőled bocsánatot kérni! Mert én tisztábban láttam, de kényelemből és mint ahogy az anya a gyermeke kezében féltve őrzött porcelánt, én is hagytam, hogy játssz az életeddel és az én életemmel! Eltört! Én – a mama – nem haragszom, csak te bírd az érte járó „fenyítést”!¹⁵

szerk. BALÁZS Imre József – KOSZTOLÁNCZY Tibor – REICHERT Gábor, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2026, 181–190. (MIT-konferenciák 12.)

⁹ Idézi: *Uo.*, 181.

¹⁰ Az anyagból például Nyáry Krisztián is válogatott a legszebb magyar szerelmeslevelekről szóló, irodalomnépszerűsítő kötetében: NYÁRY Krisztián, *Írjál és szeressél. 125 szerelmes levél és történet*, Corvina, Budapest, 2018, 163–167.

¹¹ Déry Tibor – Kunsági Máriaanak, Budapest, 1957. június 5. = *DTLev 1956–1960*, 174.

¹² Déry Tibor – Kunsági Máriaanak, Budapest, 1958. február 1. = *DTLev 1956–1960*, 250–251.

¹³ Déry Tibor – Kunsági Máriaanak, Budapest, 1957. október 9. = *DTLev 1956–1960*, 219.

¹⁴ Déry Tibor – Kunsági Máriaanak, Budapest, 1958. február 1. = *DTLev 1956–1960*, 251.

¹⁵ Kunsági Mária – Déry Tibornak, Budapest, 1958. február 2. = *DTLev 1956–1960*, 254. (Kiemelések az eredetiben.)

Jól érzékelhető a feszültség az üzenet retorikai és tartalmi szintje között. A levélíró egyrészt visszautasítja a feltevést, hogy férje bármiért is bocsánatkéréssel tartozna, mondván, a történetekről nem(csak) ő tehet – sőt, egy némiképp túlzónak tűnő gesztussal Böbe saját magát is hibásnak nevezi. Az ezzel összefüggésben előkerülő, kissé bizarr és túlmagyarázott anya–gyermek hasonlat azonban egyértelműen Déry felelősségét implikálja, talán a korábban idézett levélrészleteknél is súlyosabb módon. „[H]agytam, hogy játssz az életeddel és az én életemmel” – a megfogalmazás a gyermeteg könnyelműség képzetkörét társítja Déry közéleti szerepvállalásához. Figyelemre méltó a hasonlóság a levél által felvázolt párkapcsolati modell (amely szerint a felelőtlen „gyermek” nagyon is rászorul „édesanyja” iránymutatására) és a börtönből való szabadulást követő évek Déry-féle életstratégiája között: ahogy az alábbiakban látni fogjuk, a hatvanas évek az író számára mindenekelőtt Böbe kárpótlásáról szóltak, ami leginkább anyagi javak előteremtésében, és a „félteve őrzött porcelán” épségét fenyegető tényezők minimalizálásában valósult meg. Meglátásom szerint ez jelenti a kulcsot az 1960 és 1964 – tehát a szabadulás és az irodalmi nyilvánosságba való „teljes jogú” visszatérés – közötti időszak értelmezéséhez: Déry számára az erkölcsi elégtételnél is fontosabb volt családja anyagi helyzetének konszolidálása. S bár háztartásuk és életmódjuk költségei jócskán meghaladták a korabeli magyar átlagot, az író elvetette annak a lehetőségét, hogy a vagyonek Kobzár révén kialakult válságos helyzetet spórolással enyhítsék – ehelyett bevételei mielőbbi és minél nagyobb mértékű növelésére törekedett, amihez minden követ megmozgatott a szabadulása utáni években. A jelen tanulmányban bemutatott levelek és egyéb dokumentumok ezt a folyamatot teszik nyomon követhetővé.

A fent idézett, 1958. februári levél zárlatában Böbe (a Déryt gyermekként láttató metaforikánál maradva) választa, hogyan képzei el a börtön utáni közös életüket: „Tanultunk! Életem, van neked egy halhatatlan »játékos« – a művészeted – csak azért érdemes élni, szenvedni, én is arra tettem fel – már régen! – az életemet! – *Írj!* – Én szeretlek! Te írj!”¹⁶ Az írás, a már megírt és ezután megírandó művek jelentették Déry számára a legfontosabb alapot a szabadulás eléréséhez. Némelyik levél azt engedi sejteni, hogy tisztában volt vele, a rá kirótt kilencévi büntetést nem kell teljes egészében leülnie, viszont nagyjából 1959–1960 fordulójáig egyáltalán nem látszott, hogy mennyivel hamarabb szabadulhat, illetve hogy egyáltalán milyen tényezők befolyásolhatják sorsa alakulását. Az író letartóztatása miatt indult nemzetközi tiltakozáshullám – amelyről az időnként engedélyezett beszélők alkalmával tudomást szerzett feleségétől – és az ezáltal a Kádár-kormányra helyezett nyomás nem bizonyult kellőképpen hatásosnak. Sőt, valószínűleg inkább kontraproduktív volt abból a szempontból, hogy Déryt a rendszerellenessége miatt bebörtönzött (ellen)forradalmárként pozicionálta, ő viszont éppen ennek az ellenkezőjét szeretne volna a hatalom előtt bizonyítani. A párt vezető személyiségeihez a börtönből írt kérelmeiben egyrészt a politizálástól való jövőbeli teljes elzárkózást, másrészt művészi tehetségének és tekintélyének „megfelelő” hasznosítását ajánlotta fel a kiengedése fejében. Már 1957 májusában, a vizsgálati fogság idején erre hivatkozott Kádár Jánosnak küldött levelében:

Szeretnék dolgozni, szeretném megírni a *Felelet* hátralévő két kötetét. Idős ember vagyok, sok üldöztetésben volt részem életem során, nem tudom, mennyi időm van még hátra. Az ön és az új párt segítségét kérem.¹⁷

Ugyancsak a *Felelet* befejezésére és a közélettől való visszavonulásra hivatkozott, amikor Biskó Béla belügyminiszterhez fordult nem sokkal a vádirat elkészülte előtt:

¹⁶ Uo. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁷ Déry Tibor – Kádár Jánosnak, Budapest, 1957. május 12. = *DTLev 1956–1960*, 160.

Ha hazamehetek, csak a feleségemnek s anyámnak akarok élni. A párt minden feltételét eleve elfogadom. Otthon, azt hiszem, hosszabb-rövidebb időn belül rendbe tudnék kerülni, s akkor még meg szeretném írni a *Felelet* még hátralévő két kötetét, s talán még hasznára tudnék lenni a pártnak.¹⁸

Ugyanez az érvelés figyelhető meg a Szénási Gézának, a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészének írt, három nappal később keltezett kérelemben:

Nem akarok[,] csak a feleségemmel és az anyámmal élni, s a párt minden feltételét elfogadom. Talán jóvá is tudom tenni a kárt, amit okoztam, meg szeretném írni a *Felelet* még hátralévő kötetét, s talán majd egyébként is tudok még használni. Nem kényszerhelyzet írhatja most velem ezt a fogadalmat: – életem minden hátralévő percében a pártot akarom segíteni.¹⁹

Miért éppen a *Felelet* hátralévő – mint látjuk, szerzője előtt is bizonytalan számú – kötetének befejezése társult a visszavonult, politikamentes élet mellé legfőbb ígéretként? A hagyatékban megtalálható jegyzetfüzetek tanúsága szerint Déry valóban nem vetette el nagyregénye folytatását még 1956-ban sem,²⁰ de azt túlzás volna állítani, hogy az 1950-ben megjelent első, és a két évvel később kiadott második kötet után nagy erővel dolgozott volna a művön. A *Felelet* az ötvenes évek első felének szimbolikus jelentőségű irodalmi projektje volt: Magyarország felemelkedésének története a Horthy-rendszertől a kommunista hatalomátvételig a korszak megírandó, nagy témái közé tartozott.²¹ 1957-ben azonban – kis túlzással – már okafogyottá vált a történet elbeszélése, annál is inkább, mivel a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) saját eredetnarratívájának egyik legproblémásabb eleme éppen az 1956 előtti és utáni rezsim folytonosságának kérdése volt. Persze mindez nem látszott még ennyire világosan az 1956-os eseményeket követően, ez indokolhatja, hogy Déry korábbi „ütőkártyáját”, a *Feleletet* szerette volna kijátszani szorult helyzetében – nem tudhatta, hogy próbálkozása eleve kudarcra van ítélve.

Bár a forradalom után elítélt magyar értelmiségiek szabadon bocsátása még 1959 nyarán is reménytelennek látszott,²² a következő év elején már híre ment az áprilisi amnesztiának. Böbe 1960. januárjában utalt először a várható közkegyelemre egy férjének írt levelében: „Nem soká tart már, talán még egy levélnyi és minden reggel együtt reggelizünk, ebédelünk, vacsorázunk!”²³ Két hónappal később pedig így foglalta össze elképzeléseit közös jövőjükéről: „Új életet kezdünk, elfeledve minden rosszat és saját kárunkon tanulva”.²⁴ A megfogalmazás, úgy gondolom, sokat sejtető. Az új élet terve végül meg is valósult: a „saját kárán tanuló” Déry a következő években következetesen elzárkózott bármiféle önálló politikai állásfoglalástól, és még a hatvanas évek közepétől, pozíciója egyértelmű megszilárdulása után is óvakodott attól, hogy aktuális ügyekben véleményt nyilvánítson. Minden bizonnyal ezzel is összefügg, hogy művészi kifejezőmódja a hatvanas évektől – néhány kivételtől eltekintve – érzékelhetően elmozdult a parabolisztikus formák felé. Utolsó pályaszakaszában keletkezett alkotásai kevés

¹⁸ Déry Tibor – Biszku Bélának, Budapest, 1957. augusztus 18. = *DTLev 1956–1960*, 190.

¹⁹ Déry Tibor – Dr. Szénási Gézának, Budapest, 1957. augusztus 21. = *DTLev 1956–1960*, 192.

²⁰ Erről bővebben lásd: REICHERT Gábor, *Megfelelési kényszer. Politikum és esztétikum összefüggései Déry Tibor ötvenes évekbeli művészetében*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018, 229–245. (MIT-füzetek 6.)

²¹ Vö. REICHERT Gábor, *Micisapka. Déry Tibor és a munkásosztály* = „Használd homlokomat zsámfolyó”. *A kollaboráció esetei a művészetekben és az irodalomban*, szerk. REICHERT Gábor – SZÉNÁSI Zoltán, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, Tatabánya, 2026, 129–143. (Hely & Mérték 7.)

²² Lásd Kádár János 1959 júniusában elmondott beszédét, amelyben kijelentette, „egy teremtet lélek nem kaphat kegyelmet ebben az országban mindaddig, amíg kívülről vagy ellenséges körökből minket erre kényszeríteni próbálnak”. *Kádár János elvtárs az idej tervéről, a termelőszövetkezetekről, a pártkongresszusról és a vezetőik felelősségéről. A Hazafias Népfrent Országos Tanácsa pénteki ülésének vitája*, Népszabadság 1959. június 21., 4. Idézi: *DTLev 1956–1960*, 360.

²³ Kunsági Mária – Déry Tibornak, Budapest, 1960. január 27. = *DTLev 1956–1960*, 397.

²⁴ Kunsági Mária – Déry Tibornak, Budapest, 1960. március 7. = *DTLev 1956–1960*, 401.

teret adnak az aktualizáló olvasatoknak, és legfeljebb a sorok között engednek sejteni valamit szerzőjük politikai (vagy bármilyen, az ország aktuális állapotával kapcsolatos) álláspontjáról.

Az alábbiakban azt az utat – pontosabban annak első, 1960 és 1962 közötti szakaszát – szeretném bemutatni, amely a testileg és lelkileg megtört, nehéz egzisztenciális helyzetben lévő Déry Tibort néhány év alatt visszavezette a hatalom általi feltétlen megbecsülésig – és, nem utolsósorban, az anyagi jólétig. Nyilvánvaló – ez eddig is köztudott volt –, hogy mindezen nem lett volna lehetősége anélkül, hogy több ízben kifejezze lojalitását a kádári hatalom felé. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékban található levelek és analekták viszont jobb rálátást adnak ennek a folyamatnak a különböző fázisaira, emellett rávilágítanak, hogy Déry Tibor nem passzív elszenvedőként szemlélte sorsa további alakulását, hanem nagyon is tevékenyen részt vett helyzete konszolidálásában és új pozíciójának kijelölésében a hatvanas évek kulturális és politikai terében.

2. Hazatérés (1960. április 1. után)

Az 1960. április 1-i szabadulást követő hetek – nem meglepő módon – a regenerálódás jegyében teltek. Déry lelki és egészségi állapotával kapcsolatban elsődleges forrásként a svájci Brissago és az NSZK-beli Freiburg között (az egyetemi szemeszterekhez igazodva) „ingázó” Szilasi házaspárral – Szilasi Vilmos filozófussal és Rosenberg Lilivel, Déry unokatestvérével – folytatott levelezést kezelhetjük. 1956 előtt is bensőséges viszonyuk a nagy távolság ellenére még szorosabbá vált a börtönévek alatt: az író műveinek külföldi kiadási és jogi ügyeinek gondozásával, illetve a Böbének juttatott folyamatos anyagi és erkölcsi támogatással örökre lekötözték Déryéket. S mivel egészen 1963-ig nem nyílt módjuk az újbóli személyes találkozásra, sűrű levélváltásaik sokat elárulnak az író ekkori magánéletéről és anyagi-szakmai problémáiról.

A Botka Ferenc-féle kronologikus Déry-levelezéskiadásban – amely az irodalomtörténész halála miatt a hatodik kötetnél megszakadt – megjelentetett legkésőbbi küldemény 1960. március 30-i keltezésű.²⁵ A legkorábbi, április 1. után írt hagyatékbeli Déry-levél címzettje – a szoros viszonyoknak megfelelően – a Szilasi házaspár, és ezt követően is nagyjából heti rendszerességgel (néha még gyakrabban) keresztezték egymást az üzenetek Brissago vagy Freiburg, illetve Budapest között. Az író 1960 tavaszán–nyarán írt beszámolóiból képet alkothatunk a börtön utáni hangulatáról és fizikai állapotáról. Legkorábbi ilyen jellegű közlése alapján a helyzetet nem látta kétségbeejtőnek – persze az is elképzelhető, hogy azért adott viszonylag optimista leírást, mert nem szeretne volna aggasztani barátait:

Híznom kell elsősorban, 15 kg-t fogytam. Ami egyéb nyavalyám van, az javarészt a tisztas korommal együttjáró defekt: egy kis tüdőtágulás, gyomorsüllyedés, stb. Vérvomásom normális, sőt kitűnő, szívem természetesen egy kissé megsínylette az ügyet, de efelől még akár 20 évig élélhetek, ma, egy hónappal hazajövetelem után már orvosságot sem kell szednem, ami meszesedés van, az szintén korommal jár együtt.²⁶

A fogyás mértéke aggasztónak tűnhetett az író környezete számára, mások is szóvá tették az ebből szükségszerűen következő testi változásokat.²⁷ A súlyvesztés pótlását nehezítették az

²⁵ Örkény István – Déry Tibornak, Budapest, 1960. március 30 = *DTLev 1956–1960*, 403–404.

²⁶ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. május 2. A kéziratból idézett levelek kivétel nélkül az MNMKG Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának Déry Tibor-hagyatékában találhatók. Mivel a küldemények egyelőre nincsenek jelzetszámmal ellátva, a tanulmányban csak a keltezési adatokat tüntetem fel az azonosításukra.

²⁷ Az író rendkívüli „soványságát” például Réz Pál említi meg egy visszaemlékezésben: *Déry Tibor: G. A. úr X-ben. Domokos Mátyás sorozata. Beszélgetőtárs: Réz Pál*, Forrás, 1994/2., 59.

egyéb szervi bajok, hiszen Dérynek régebb óta fennálló, de a börtön alatt súlyosbodó gyomorproblémái miatt diétás étrendhez kellett igazodnia. Ennek ellenére – ha hihetünk egy ugyancsak Szilasiéknak írt június végi levélnek – pár hónap alatt sikerült „7 kilót híznia”,²⁸ de testsúlya még ekkor sem haladhatta meg a hatvan kilogrammot. Ugyanebben az üzenetében megköszönte a Szilasiék által küldött Entero-Vioformot, amely gyomorfekélyre és emésztési panaszokra használatos – a keleti blokkban nem kapható – gyógyszer volt a korszakban. Ugyancsak a nyugat-európai rokonok látták el Déryt a fent idézett levélben említett szívproblémák kezeléséhez szükséges orvossággal:

küldjete 4-500 db. Schering Nitro-tablettát, az orvosom ehhez a márkához ragaszkodik. Néhány újabb klinikai vizsgálaton estem át, az orvos szerint rendben vagyok, de szívem, és vérkeringésem állandó karbantartásra szorul.²⁹

Hazatérését követően a gyomor- és szívproblémák mellett Déry leginkább reumatikus fájdalmakra panaszkodott,³⁰ amelyek a későbbiekben is megnehezítették a mindennapjait. Testi bajait azonban másodlagosnak tüntette fel a szabadulás, a feleségével való újbóli együttlét örömeihez képest. Barátainak írt április 7-i üzenetében elsősorban a csend és a nyugalom, az eseménytelen mindennapok boldogságát hangsúlyozta:

Nagyjából egészséges vagyok és kimondhatatlanul boldog. Kissé fáradt is, a vizontlátás izgalmait kimerítették, úgyhogy az orvos kétheti szilenciumot rendelt el, melyet most két napja kezdünk el, már amennyire mód van rá, tehát napi egy-két vizontlátást, azaz baráti látogatást beleértve. Ezeket is most fel fogjuk függeszteni, hogy a kissé megbolygatott idegeim rendbe kerüljenek s meghízzak. Nem is vágyom most másra, mint csendre, s Bőbére... s neki alighanem ugyanerre van szüksége. Euphóriában élek, minden reggel arra ébredek, hogy milyen jó élni, s ez teljesen betölt, az életnek semmilyen bizonyítékára nincs szükségem.³¹

Hasonlókról számolt be bő két hónappal később is:

Sokat eszem, alszom, már 7 kilót híztam, naponta néhány órát kertészkedem, kapálok, öntözöm a kertet, sétálok, egy keveset olvasok, egy keveset orvoshoz járok (injekciós kúra visszer ellen), egyelőre még semmi ízem nem kívánja a munkát. Igaz, hogy ez idáig nincs is mit dolgoznom.³²

Déry a szabadulás utáni helyzetét, ha nem is volt mentes a baljós előjelektől, összességében kedvezően értékelte, és erre eleinte minden oka meg is volt. Az iménti idézet utolsó mondata azonban már előrevetíti a következő évek legfontosabb problémáját: mivel saját műveit bizonytalan ideig nem publikálhatta, valamint régebbi könyveinek hazai újrakiadására sem számíthatott, a pénzkereseti lehetőségeit illetően teljes mértékben ki volt szolgáltatva az őt börtönbe záró, majd onnan kiengedő, de továbbra is szoros felügyelet alatt tartó kádári hatalomnak.

A felügyelet Déry esetében nem vagy nem elsősorban a szó szerinti (akár titkosszolgálati) megfigyelést, hanem megélhetési lehetőségeinek korlátozását jelentette. Ahhoz, hogy hozzáférjen a nyugati piacokon szerzett bevételeihez, illetve hogy részesüljön a hazai „mesterséges” irodalmi piac előnyeiből (az államilag finanszírozott könyvkiadás és folyóiratpublikációk után járó írói honoráriumok, tagság az Irodalmi Alapnál és az Írószövetségben stb.), egyaránt a hatalom jóváhagyására volt szüksége. 1960 tavaszán egyetlen, addig még kiadatlan (tehát potenciális pénzforrásként értelmezhető) könyvkézirattal

²⁸ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. június 24.

²⁹ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. július 11.

³⁰ Például: Szilasi Lili – Déry Tibornak, Brissago, 1960. szeptember 21.

³¹ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. április 7.

³² Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. június 24.

rendelkezett, a börtönben írt *G. A. úr X-ben* című regényével, amelynek megjelentetésére ekkor még nem volt remény.³³ A korábbi művek újrakiadása – mint a létezett szocializmus bújtatott honoráriumkifizetésének bevett gyakorlata – sem jöhetett szóba, ami rámutat a korszakban felhalmozható szimbolikus tőkefajták változékony fedezetére: a Déry-életmű jelentősége és elismertsége ellenére nem volt monetizálható sem a hazai, sem a nemzetközi piacon a magyar állam engedélye és támogatása nélkül.

Bár nyilvánvalóan tisztában volt a rá váró, politikai és ezekkel összefüggő anyagi természetű kellemetlenségekkel, az író az első hetekben szándékosan nem tulajdonított nagy jelentőséget a borús pénzügyi kilátásoknak – vagy legalábbis ezt igyekezett sugallni leveleiben.

[M]ost semmi mást nem akarok, mint odahaza csöndben ülni, sétálni, s majd – nagyon sokára – ha kipihentem magam – újra dolgozni. Kenyérkeresetnek valószínűleg majd újra fordítani fogok, de ez szépen elfér abba a nyugalomba, amit a magam számára tervezek. Egyelőre, 6–8 hétig még arra sincs szükség

– írta Szilasiéknak fent már idézett április 7-i levelében, egy hónappal később pedig így vázolta jelenét és az előtte álló lehetőségeket: „Hogy hogy fogok megélni, egyelőre nem tudom, most még kölcsönökből élünk, de remélem, szert tudok majd tenni valamilyen kenyérkeresetre, gondolom, talán fordításokra, s aztán majd idővel talán könyveimet is kiadják.”³⁴ Ahogy látni fogjuk, 1960 és 1962 között valóban a fordítás és az ezzel összefüggő munkák (nyelvi lektorálás, kontrollszerkesztés) adták az író legfontosabb bevételi forrását, eleinte azonban még az is gondot jelentett számára, hogy egyáltalán hozzájusson efféle megbízásokhoz. Márpedig az idő sürgette, hiszen, ahogy az iménti idézetből is látható, saját bevétellel vagy megtakarítással nem rendelkezett – utóbbival már csak azért sem, mert 1957-es pere után a teljes vagyonek Kobzás is az ítélet részét képezte, adósságai így egyre csak növekedtek.

Az említett kölcsönökkel kapcsolatban egyelőre nem rendelkezünk pontos információkkal, az adósság nagyságrendjéről viszont részleges felvilágosítást adhat a Szépirodalmi Kiadó által küldött, ugyancsak májusban készített kimutatás, amely szerint az írónak az „előlegszámláján különféle címeken 56.217.88 Ft [ötvenhatezer-kétszáztizethét forint és nyolcvannyolc fillér] tartozása állott fenn”.³⁵ Az összeg mai értékén csaknem kilencmillió forintnak felelhet meg,³⁶ ehhez járultak a Déry által említett – közlése szerint Kodály Zoltántól, Illyés Gyulától és másoktól kapott³⁷ – kölcsönök. A Szépirodalmi előlegei ráadásul az író 1957-es letartóztatása előtt lettek kifizetve, vagyis egyrészt ezek is a vagyonek Kobzás hatálya alá estek, másrészt azok a művek, amelyekre érkeztek, okafogyottá váltak 1960 után. Maga a tény, hogy a kiadójánál keletkezett adósság a mindenki által ismert körülmények ellenére is megmaradt, jól mutatja a hatalom Déryvel szembeni stratégiáját, amelynek lényegi eleme volt az anyagi függés fenntartása.

Egyetlen passzív bevételi forrását a külföldi kiadások után járó jogdíjak jelentették, amelyek begyűjtése az adott viszonyok között nem ment zökkenőmentesen. Szilasiék, bár 1957 után minden tőlük telhetőt megtettek a magyarországi börtönbüntetését töltő Déry külföldi képviselőtéért, nem voltak képesek mindent kézben tartani – az író szabadulása után fokozatosan vissza is adták az ügyvitellel járó terheket, és elpostázták Budapestre a náluk lévő,

³³ Erről bővebben lásd: REICHERT Gábor, „ebből a könyvemből életem végéig meg tudnék élni”. *Déry Tibor G. A. úr X-ben című regényének kiadástörténetéről (1960–1964)* = „egy más, szebb világ meteorai”, szerk. KOSZTOLÁNCZY Tibor – MIZSUR Dániel – REICHERT Gábor, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2026, 109–127.

³⁴ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. május 2.

³⁵ Szépirodalmi Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1960. május 13.

³⁶ A tanulmányban szereplő pénzösszegek átváltásához használt forrás: DANYI Pál, *Magyar pénzértéktérkép – árák és devizák alapján 1754-től*, artortenet.hu, 2025. október 14. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>

³⁷ STANDEISKY Éva, *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 420.

1957 és 1960 között kötött szerződéseket. Az ekkoriban keletkezett levelek és szerződések cáfolni látszanak azt a közkeletű elképzelést, amely szerint a letartóztatása miatt nemzetközi ismertségre szert tett Déry a külföldi jogdíjaknak köszönhetően „távolléte alatt” jelentős bevételekhez jutott volna. Ha ez így is volt, a pénzek nem érkeztek meg hiánytalanul. Erre utal egy Szilasiéknak küldött 1960. júniusi üzenet:

Drágáim,
minthogy az itteni Jogvédő irodával el kell számolnom külföldi megjelenéseimet, arra kérlek benneteket, közöljétek velem, hogy tudomástok szerint milyen könyveim jelentek meg milyen nyelven s hogy a kiadók mennyi jogdíjat fizettek ki – ha fizettek – nektek. Ha szerződés is volna birtokotokban, azokat is küldjétek be, mert be kell mutatnom őket. S végül küldjétek egy elszámolást, hogy az elmúlt három év folyamán mennyi pénzt küldtetek összesen Böbének (Ikka, Nemzeti Bank és a csomagok értéke). Az a gyanúm sajnos, hogy ez több lesz, mint amit a kiadóktól kaptatok és sok adósságom van nálatok, ezért is halasztgattam eddig ezt a kérésemet. De hát egyszer túl kell esni rajta.³⁸

A levélben „Jogvédő irodának” nevezett Szerzői Jogvédő Hivatal rendkívül fontos – sőt, akár azt is mondhatjuk, kizárólagos – szerepet játszott a külföldi könyvpiacokon jelen lévő magyar írók – a korszakban elsősorban éppen Déry Tibor – nemzetközi érdekképviselésében, egyszersmind sajátos kultúrpolitikai és külgazdasági funkciót is ellátott. Az író minden külföldről érkező legális bevétele a hivatalnál vezetett bankszámlán landolt, ahonnan a megszabott kezelési költség és az adók levonása után vehette fel a kiszámított nettó összeget. A Szerzői Jogvédő Hivatal és Déry kapcsolatára az alábbiakban többször és bővebben is kitérek, ezen a ponton a vizsgált korszak legkorábbi, a börtönévek alatt beérkezett összegekről számot adó tájékoztatását idézem:

Kérésére közlöm, hogy az elmúlt évek során az Ön nevére az alábbi jogdíjak érkeztek Hivatalunkhoz:

1957 IX/26	Vlg Volk u. Welt	2.219.72 Ft
X/9	Vlg. Volk u. Welt	522.72 Ft
1958 I/15	Divadelni	469.31 Ft
IV/2	Czytelnik, Varsó	169 Ft
1959 VII/20	Rütten u. Loening	35.05 Ft
1957-58-59	évi szabadszínházi jogdíj	437.50 Ft

A fenti összegeket – 35.05 forint kivételével – átutaltuk az Irodalmi Alapnak; a 35.05 forintot 46.90 forintos kezelési költség terhelte, fennáll tehát még 11.85 forint kezelésköltség-tartozás, melyet a következő, hozzánk beérkező jogdíjakból fogunk levonásba helyezni.³⁹

A kimutatás kizárólag a keleti blokkban – Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Lengyelország – megjelentetett művek utáni jogdíjakat tartalmazza. A végösszeg (3853 forint és 30 fillér) messze elmarad a Szépirodalmi Kiadónál összegyűlt adósságnál, és a Szilasiéknak írt, fent idézett üzenet alapján úgy tűnik, hogy 1960-ig a nyugat-európai kiadások sem termeltek számottevő hasznot.⁴⁰

Nem tudni, számot vetett-e a disszidálás lehetőségével, de még ha komolyan fel is merült benne a gondolat, Dérynek hamar be kellett látnia, hogy óriási energiákat kellene

³⁸ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1960. június 21.

³⁹ Szerzői Jogvédő Hivatal – Déry Tibornak, Budapest, 1960. november 2.

⁴⁰ Déry saját kimutatása szerint 1957 és 1960 között az alábbi könyvei jelentek meg nyugaton: „*Die portugiesische Königstochter* (Fischer, Frankfurt), *Der Riese* (Insel Verlag), *Drole d'enterrement* (Seuil, Párizs), *Um enterro singular* (Livros do Brasil, Lisboa), *Vidám temetés* (Magyar Könyves Céh, London), *Niki*: kétféle angol s egy amerikai angol kiadásban, valamint olaszul, németül, franciául, finnül, svédül, hollandul, lengyelül, dánul”. Déry Tibor – a Szerzői Jogvédő Hivatalnak, Budapest, 1962. április 18.

megmozgatnia ahhoz, hogy emigráns íróként a magyarországihoz hasonló életszínvonalat tudjon biztosítani családjá számára. A saját szempontjai figyelembevételével nem volt más választása, mint kiegyezésre törekedni a számára még ismeretlen rezsimmel. Viszonylag hamar, május végén vagy június elején kezdeményezte a kapcsolatfelvételt Szirmai Istvánnal, az MSZMP KB titkárával, aki az Aczél György előtti időszak kulturális politikájának legfontosabb szereplője volt. Déry először telefonon kereste – sikertelenül – a hivatalában Szirmait, aki június 1-jén az alábbi levelet küldte az írónak:

Tisztelt Déry Úr!

Közlötték, hogy telefonon keresett és beszélni kíván velem. Tekintettel rendkívüli elfoglaltságomra, kérem, közölje írásban mondanivalóit, esetleges kívánságait. Ezek ismeretében intézkedni fogok, hogy az arra illetékes felelős munkatársam fogadja Önt.

Teljes tisztelettel:

Szirmai István⁴¹

Déry három nappal később reagált Szirmai meglehetősen távolságtartó, a hierarchiát finoman érzékeltető üzenetére. Mivel – meglátásom szerint – az 1960-as év legfontosabb, Déry számára sorsdöntő levélváltásáról van szó, teljes terjedelmében idézem az író válaszát:

Szirmai Istvánnak, az MSZMP közp. Biz. titkáranak,

Rosszul esik, hogy el kell állnom a megszólítástól; levelének „tisztelt Déry úr” megszólítása megfoszt attól a lehetőségtől, hogy elvtársnak nevezzem. Annál jobban bánt ez a hangsúlyozott megkülönböztetés, mert igazságtalannak érzem, hisz több mint 40 éve a szocialista forradalom híve voltam és vagyok – börtönbüntetésem alatt és ellenére is.

Kérésem egyébként a következő: tisztázni akartam volna helyzetemet munkámat és kenyérkereseti lehetőségeimet illetően. Hangsúlyozni kívánom mindenekelőtt, hogy semmilyen politikai szereplésre nem vágyom, s ilyet többé nem is kívánnék vállalni, sem aktív, sem passzív értelemben, fáradt és öreg vagyok hozzá. A nyilvánossággal csak annyi érintkezést ohajtok, amennyi az írói munka természetéből következik. Mondanom sem kell, hogy a politikai szerep, amelyhez külföldön juttattak, nem csak ízléssel és intencióimmal, de világnézetemmel is homlokegyenest ellenkezik. Dolgozni azonban, írói munkán, továbbra is szeretnék, hisz majd egy félévszázad óta ez volt életemnek és minden szenvedélyemnek kiindulása és célja. A börtönben is dolgoztam – ez tartott életben –, néhány fordításon kívül egy színdarabot és egy regényt írtam (a regényen még jelenleg is dolgozom).

Kenyerkeresetem természetesen szorosan összefügg munkalehetőségeimmel, melyeket nem ismerek. Jelenleg baráti kölcsönökből élek, de a három év alatt is már 180–200 ezer forintba becsült adósságom gyűlt össze (anyám hosszas betegsége, halála, vagyonekrobzás stb.). Hogy a külföldön tudtomon kívül megjelent könyvekből van-e, ill. maradt-e pénzem, még nem tudom; ennek tisztázása most van folyamatban. Felteszem, hogy Svájcban élő rokonaim, kik családomat szintén segítették, ezt részben vagy egészen írói jövedelmemből tették, ebben az esetben adósságaim természetesen ennyivel csökkennének. Anyagi helyzetem ismeretéhez hozzátartozik az is, hogy ítéletem vagyonekrobzást mondott ki (amelyet végre is hajtottak), de meghagyta az Irodalmi Alapnál s a kiadóknál fennálló, régebbi előlegekből felgyűlt adósságaimat. Hozzá tartozik az is, hogy tudtommal nem vagyok az Irodalmi Alap tagja, sem Sztk. tag, tehát a most szükséges orvosi kezeléseket és gyógyszerellátást, amennyiben nem orvos barátaim látják el, ugyancsak fizetnem kell.

Nagyjából ezek azok a kérdések, a társadalom életében való szellemi és anyagi elhelyezkedésemnek a kérdései, melyeknek tisztázásához segítségre van szükségem. A felvilágosításért kérem, fogadja előre is hálás köszönetemet.

Teljes tisztelettel,

[Déry Tibor]⁴²

Már az önérzetes nyitányból is látható, hogy Déry nem a teljes kapituláció stratégiáját választotta: levelében hűvösen udvarias hangot ütött meg, és bár jelezte, hogy tisztában van

⁴¹ Szirmai István – Déry Tibornak, Budapest, 1960. június 1.

⁴² Déry Tibor – Szirmai Istvánnak, Budapest, 1960. június 4.

kiszolgáltatott helyzetével, a Szirmai által érzékeltetett alárendelt pozíció helyett partneri viszony kialakítására törekedett. Ennél is lényegesebb információ, hogy az író 180–200 ezer forintra becsülte teljes adósságát, ami a mai értékén harmincmillió forint körüli összeget jelenthet. Irodalmi Alap-tagság és a könyvei kiadásának lehetősége nélkül előlegek felvételére sem volt jogosult, nem beszélve az SZTK-tagság hiányáról, amely a korábban már részletezett orvosi kezelések költségei miatt szintén komoly anyagi terhet jelentett.

Az illetékes pártfunkcionáriusok tisztában voltak vele, hogy Déry módszeres ellehetetlenítését nem fokozhatják a végsőkéig, így a fenti levélváltást követően megkezdődött a helyzet lassú konszolidációja. Szecsődi László, az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának helyettes vezetője július végére találkozót szervezett az Akadémia utcai pártközpontban, ahol az író választ kaphatott a Szirmainak írásban feltett kérdéseire.⁴³ A Politikai Bizottságnak írt július 29-i jelentésében Szecsődi pozitívan értékelte Déry szerény viselkedését: „többször kiemelte, hogy jól esik neki, hogy meghallgatjuk. [...] egyetért mindazzal, ami ma Magyarországon a párt- és állami vezetés részéről történik és nagyon szeretné ezt az egyetértést valamilyen formában ki is fejezni.”⁴⁴

Déry fokozatos visszatérését az irodalmi nyilvánosságba Szirmai István a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságának vezetőjére, Köpeczi Bélára – és az ő hivatali főnökére, Aczél Györgyre⁴⁵ – bízta. Augusztus első napjaiban Déry Köpeczit is felkereste, aki Aczélnek írt beszámolójában így összegezte az író kéréseit és a rájuk adott (ekkor még javarészt elutasító) válaszokat:

Déry Tibor azt kéri, hogy kaphasson előleget az Irodalmi Alaptól, mert kizárólag a fordításokból képtelen megélni. Déry nem tagja az Irodalmi Alapnak, s ezért onnan a jelenlegi helyzetben előleget nem kaphat. Kért arra is, hogy esetleg valamiféle szerződéses alkalmazást biztosítsunk számára, ami fix jövedelemmel jár. Erre én a könyvkiadásban lehetőséget nem látok. Végül felvetette azt is, hogy esetleg nem kaphatna-e nyugdíjat. Közöltem vele, hogy írói nyugdíj nincs. Tény az, hogy kizárólag fordításokból megélni nem tud, s elképzelhető lenne, hogy addig is, amíg az Irodalmi Alap kérdése egyáltalában felvethető, valamilyen szervvel szerződéses viszonyba lépjen. Más területek helyzetét nem ismerem, ezért nem tudok konkrét javaslatot tenni.

Problémája az is, hogy a felesége még mindig nem kapott semmiféle alkalmazást. A Filmfőigazgatóság még mindig nem hívta be, bár Aczél elvtárs értesítette arról, hogy a Filmfőigazgatóság jelentkezni fog.⁴⁶

Az újbóli publikálás első feltételeként Köpeczi egy, a nemzetközi PEN Clubhoz intézett levél írását határozta meg, amelyben Déry „megköszönné az érdekében tett lépéseket, de megjegyzi, hogy ezek nem használtak. Elmondja, hogy elítélését jogosnak tartja, de bizonyos mértékig súlyosnak. Elhatárolja magát a disszidensektől. Írjon mostani helyzetéről és terveiről, s esetleg említse meg, hogy szeretné, ha levelét közzétennék.”⁴⁷ Az író eleget tett a felszólításnak, szeptember 16-i levele az összes, Köpeczi által felsorolt kíváncsalomnak megfelelt, és a PEN Club erőfeszítéseinek udvarias elismerése mellett a szervezettől való finom elhatárolódást sugallta:

ma már az sem vitatható, hogy sokan tisztelt kollégáim közül nem értettek egyet és ma sem értenek egyet életfelfogásommal, éppúgy, mint ahogy világnézetileg sokukkal én sem értek egyet, s nem

⁴³ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Tudományos és Kulturális Osztálya [Szecsődi László] – Déry Tibornak, Budapest, 1960. július 25.

⁴⁴ Idézi: STANDEISKY, I. m., 420.

⁴⁵ Aczél és Déry kapcsolatáról lásd: REICHERT Gábor, *Családon belül. Adalékok Déry Tibor és Aczél György „barátságához”*, It 2017/3, 358–376.

⁴⁶ KÖPECZI Béla, *Feljegyzés Déry Tiborral és Háy Gyulával folytatott beszélgetésekről* [Budapest, 1960. augusztus 11.], közreadja TURCZI István, *Írók vihar után III.*, Kapu 1990/4., 70.

⁴⁷ Uo.

utolsósorban nem értek egyet azokkal az emigrációban lévő magyar írókkal, akik állásfoglalásának és politikai módszereinek gyökeres elvetése elől sajnos nem térhetek ki.⁴⁸

1960 őszétől – miután a Politikai Bizottság elfogadta a „Déryt függésben tartó javaslatot”,⁴⁹ amelynek értelmében fordítói megbízásokra és SZTK-ellátásra jogosulttá vált ugyan, de az Irodalmi Alapba nem vették vissza – sorra érkeztek Déryhez a különböző kiadói megkeresések. Biró Livia, az Európa Könyvkiadó igazgatója szeptember 16-án vette fel vele a kapcsolatot,⁵⁰ és az év novemberében megbízta Heinrich Mann *IV. Henrik* című kétkötetes regényének kontrollszerkesztői feladataival.⁵¹ A Corvina Kiadó Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* című regényének angol fordítását⁵² küldte el Dérynek ugyancsak kontrollszerkesztés céljából.⁵³ Egy Passuth Lászlótól érkezett októberi magánlevél tanúsága szerint pedig az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda is foglalkoztatta Déryt: „az OFFI-ban a szakmai rókák is elragadtatással beszélnek munkádról. A legsavanyúbb kiváló fordító-revizor is úgy nyilatkozott: »német írónak is kitűnő«.”⁵⁴

További lényeges fejlemény, hogy Déry – a megjelent és folyamatban lévő nyugati kiadásokról való tájékozódást követően – megkezdhette külföldi kintlévőségeinek behajtását. Ebben elsősorban a Szerzői Jogvédő Hivatal nyújtott neki segítséget, amely közös megegyezéssel átvette az eddig Szilasiék által szívességi alapon ellátott érdekképviselési tevékenységet. Mindannyian tisztában voltak vele, hogy ez a munka komolyabb infrastruktúrát és szakértelmet igényel, mint amilyenrel egy freiburgi filozófusprofesszor és felesége rendelkezik, emellett Déry nem szeretne volna tovább terhelni barátait:

[É]rzésem szerint azokon a területeken, amelyek a ti látóhatárotokon kívül esnek, sok pénzem elveszett s szeretném magam legalább a jövőre nézve ez ellen biztosítani. Ezért is gondolok arra [...], hogy nem lehetne-e valamilyen általános ügynökséget megbíznotok mindennemű jövedelem behajtására, s ez az ügynökség egyenesen velem, ill. a Jogvédő irodával számolna el. A szerződéseket összehasonlítva a befolyt összegekkel, azt látom pld. hogy a Fischer kiadó [...] kivételével minden országból csak annyi pénz folyt be, amennyi előleget a szerződés biztosított, s hogy a folyóiratokban, rádiókban, újságokban megjelent munkáimért hozzatok nem folyt be pénz. S minthogy máshonnan Bőbe semmit sem kapott, csomagformában sem, tehát valahol kallódik vagy elkallódott. De legfőképp azért is jó volna egy ilyenfajta ügynöki megbízás (ha ilyesmi lehetséges), mert szégyellem és elmondhatatlanul rosszul esik, hogy folyton foglalkoztatnom kell benneteket a magam dolgaival.⁵⁵

Innentől Déry teljes mértékben a Jogvédőre hagyatkozott könyvei külföldi kiadásait illetően: a hozzá érkező megkereséseket minden esetben a hivatalhoz irányította, saját, külföldi kiadóknak írt leveleit és a kapott szerződéseket pedig rendszerint bemutatta az illetékeseknek. A Jogvédő munkatársai segítettek az írónak a kiadók és a lehetséges külföldi kapcsolattartók postacímének felkutatásában, illetve beszámoltak róla, ha olyan megjelenésről értesültek, amely után az író még nem kapott jogdíjat. Az 1960-as év legfontosabb teendője az elmúlt három év zavaros nemzetközi kiadási ügyleteinek felgöngyölítése volt, ennek érdekében Déry a Szilasiéktól megkapott tíz külföldi szerződését novemberben átadta a Jogvédőnek,⁵⁶ majd belefogott a legsürgősebbnek tűnő kérdések tisztázásába. A francia nyelvű megjelenésekkel és az elmaradt

⁴⁸ Déry Tibor – a PEN Club Elnökségének, Budapest, 1960. szeptember 16. = *Sorsfordító*, 341.

⁴⁹ STANDEISKY, I. m., 420.

⁵⁰ Európa Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1960. szeptember 16.

⁵¹ Európa Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1960. november 28. A regény csak három évvel később jelent meg: Heinrich MANN, *IV. Henrik*, I–II., ford. SZABÓ Ede – VAJDA Gábor, Európa, Budapest, 1963.

⁵² Kálmán MIKSZÁTH, *St. Peter's Umbrella*, ford. B. W. WORSWICK, Corvina, Budapest, 1962.

⁵³ Corvina Kiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1960. november 8.

⁵⁴ Passuth László – Déry Tibornak, [Budapest], 1960. október 6.

⁵⁵ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak, Budapest, 1960. november 9.

⁵⁶ Déry Tibor – a Szerzői Jogvédő Hivatalnak, Budapest, 1960. november 11.

honoráriumokkal kapcsolatban a Párizsban élő műfordítóhoz, Gara Lászlóhoz fordult, akit feltehetőleg nem ismert korábban személyesen:

Kedves uram,

Tudomásom van róla, hogy ön mennyit fáradt könyveim francia elhelyezése ügyében s ezért hálás köszönetem szeretném kifejezni. S egyben mindjárt egy kérést is intézni önhöz.

Az itteni Jogvédő Irodával abban állapodtam meg, hogy ezután keletkező külföldi írói jövedelmemet a szokott úton, tehát a Nemzeti bank útján az Irodához küldetem be, s azt itt ő fizeti ki nekem. Amint tudja, ennek ez a törvényes útja, s azzal az előnnyel is jár, hogy Szilasi barátaimat tehermentesíteni tudom ez alól a sok vesződséggel járó munka alól, amellyel épp elég sokáig bajlódtak. Szilasi el is küldte nekem az általa kötött szerződéseket s a kiadók elszámolásait. Hiányzanak ezek közül a francia szerződések s elszámolások, melyeket – mint Szilasi írja – ő nem kapott meg. Egyik kérésem az volna, ha nem kerül túl sok fáradságába, küldesse el ezeket a kiadóval, címemre. Továbbá: tudtommal sok írásom, novellám, stb. jelent meg francia lapokban, folyóiratokban, még a könyvek megjelenése előtt is (Les Temps modernes, Les Lettres nouvelles, Preuves, Elle, stb.), talán a rádióban is. Honoráriumot ezekért nem kaptam, persze nem ismerem az ottani viszonyokat s szokásokat s nem tudom, mihez van jogom. Bizonyára el tudja képzelni, hogy jól esne, ha hozzájuthatnék járandóságaimhoz – ha van ilyen – s ezért nem fog megnehezteni, ha arra kérem, írja meg nekem a helyzetet, s ha volna kint pénzem, segítsen hozzá, hogy megkapjam, szükségem volna rá. Ugyanez vonatkozik Angliára is, ha ugyan van áttekintése ezen a területen.

Azért fárasztom önt, kedves uram, mert egyrészt nem tudom a kiadóm címét, másrészt folyóiratoktól, lapoktól stb. pénzt innét behajtani nagyon körülményes volna. Remélem, nem veszi rossz néven, hogy eddigi fáradozását még ezzel is megtetézem. Előre is hálás köszönettel, szívélyes üdvözléssel, híve

Déry Tibor⁵⁷

Jól példázza az író együttműködését a Jogvédővel, hogy a fenti levél másolatát még aznap elküldte a hivatalnak,⁵⁸ és ezentúl a legtöbb üzleti tárgyú – olykor személyes információkat is tartalmazó – üzenetével is így tett. Gara László teljesítette Déry kéréseit, és a francia folyóiratokban megjelent novellák után összesen 500 új francia frankot (körülbelül 1200 forintot, mai értékén mintegy 180 ezer forintot) utaltatott a Jogvédőnél vezetett számlájára, illetve az angol nyelvterületen megjelent írások kifizetésével kapcsolatban is ellátta tanácsokkal.⁵⁹ Garával innentől egyre szorosabbá vált az együttműködése, amely az új fordítások megszervezése mellett a Déry-művek lapokban és kiadóknál való elhelyezésében – később pedig súlyos szakmai és személyes ellentétekben – is testet öltött.

A Déry által remélnél jóval kevesebb bevételt eredményező franciaországi tájékozódás mellett egy további külföldi kiadásról kell említést tennünk, amelynek az ügyintézése 1960-ban indult el, és a következő év elejére befejeződött. A londoni Magyar Írók Szövetsége Külföldön – pontosabban az általa fenntartott Magyar Könyves Céh – 1960-ban az író és/vagy Szilasiék hozzájárulása nélkül, *Vidám temetés és más elbeszélések* címen novelláskötetet adott ki.⁶⁰ Decemberi levelében Déry udvariasan a könyv utáni elszámolás és a neki járó honorárium iránt érdeklődött.⁶¹ A válasz nem sokáig váratott magára: a könyvből összesen körülbelül 300 példány kelt el, ami után nagyjából 54 font (körülbelül 1700 forint, mai értékén 275 ezer forint) tiszteletdíj illette meg, de a Szövetség – előlegnek nevezve, de valójában inkább segélyként – 100 fontot utalt el a számlájára.⁶² Az összeg igencsak méltányosnak nevezhető, az eladott darabszám azonban rávilágít arra a tényre, hogy a Déry-művek iránti érdeklődés semmiképpen sem nevezhető kiugrónak a szabadulás évében.

⁵⁷ Déry Tibor – Gara Lászlónak, Budapest, 1960. november 22.

⁵⁸ Déry Tibor – a Szerzői Jogvédő Hivatalnak, Budapest, 1960. november 22.

⁵⁹ Gara László – Déry Tibornak, Párizs, 1960. december 17.

⁶⁰ DÉRY Tibor, *Vidám temetés és más elbeszélések*, Magyar Könyves Céh, London, 1960.

⁶¹ Déry Tibor – a Magyar Írók Szövetsége Külföldön (London) szervezetnek, Budapest, 1960. december 2.

⁶² Magyar Írók Szövetsége Külföldön (London) – Déry Tibornak 1960. december 26., illetve Magyar Írók Szövetsége Külföldön (London) – Déry Tibornak 1961. január 9.

Az 1960-as év végére az író számot vetett a lehetőségeivel. Látnia kellett, hogy a külföldi kiadásokban (főleg német nyelvterületen, erről lásd később) ugyan komoly potenciál rejlik, de egyelőre nem tudná a nemzetközi piacról fenntartani magát. Tehát mindenképpen a magyar állam segítségére van szüksége ahhoz, hogy kiaknázhassa külföldi lehetőségeit – nem beszélve 180–200 ezer forintnyi tartozásának kiegyenlítéséről, amire, látva a fenti tendenciákat, saját erejéből esélye sem volt. Be kellett látnia, hogy muszáj kívánnia hazai pozíciójának erősödését, az átmeneti időben pedig szüksége van az alkalmi fordítói és lektorálási munkákra.

3. Átmenet (1961)

A hazatérést követő hónapok tehát elsősorban a felépülésről, majd a tájékozódásról és a lehetőségek felméréséről szólnak az író számára, a *status quo* tisztázása – vagyis a kulturális vezetéssel kötött nyár végi alku – után pedig megérkeztek az első, eleinte kisebb horderejű fordítói és lektorálási munkák. Ehhez képest a következő évben jócskán megsaporodtak Déry hazai – főleg külföldi szerzők műveire szakosodott kiadóktól érkező – megbízásai, és a Szerzői Jogvédő Hivatal tevékenységének köszönhetően a külföldi jogdíjak visszamenőleges begyűjtése is gyorsabban haladt. Egészségi állapota a levelezés alapján összességében tovább javult, viszont reumás panaszai nem enyhültek: „Hogy öregszem, arra inkább csak az anatómiám emlékeztet, legfőképp (sajnos) a lábam: érszűkület, csigolyameszesedés stb. aminek következtében mostanában csak keveset tudok járni, s az elhízás veszélye fenyeget (de még nem nagyon)” – írta Szilasinének 1961 tavaszán.⁶³ Fájdalmai nyáron tovább erősödtek, az év végén isiásza miatt több hetet kórházban kellett töltenie. Mindez azonban nem gátolta abban, hogy az év folyamán több száz oldalnyi kéziratot szállítson le különböző magyarországi kiadóknak – emellett új, saját művek írására is jutott energiája.

A fordítások közül elsősorban Ernest Hemingway *Fiesta* című regényét érdemes kiemelnünk. Az amerikai szerző 1926-os alkotásának addig nem létezett magyar fordítása, és azóta is a Déry-féle szöveget használják az újabb kiadások. Déry – az Európa Könyvkiadó megbízásából – 1961 első hónapjaiban dolgozott a kéziraton, erre egy Szilasiéknak címzett áprilisi levél múlt idejű mondatából következtethetünk: „remélem, Lili még nem szaladt át Spanyolországba, mert ha azt nézem, hogy itt most milyen meleg van, akkor ott szaharai hőmérséklet lehet. Egyébként nemrég én is Spanyolországban voltam – Hemingway *Fiestájának* a fordítása közben.”⁶⁴ Bár a fordítás feltehetőleg már ekkorra elkészült, a könyv bő egy évvel később jelent csak meg.⁶⁵ A késlekedés oka nem ismert, de Réz Pál 1962. áprilisi levelének szóhasználata alapján nem zárható ki, hogy a kiadó szándékosan „fektette” az anyagot (nem beszélve arról, hogy Réz hivatalosan nem is az Európa, hanem a Szépirodalmi szerkesztője volt, tehát nem világos, hogy miért éppen ő járt el ebben az ügyben): „Kedves Tibor, *előkerült* a Hemingway-kézirat, mellékelten küldöm.”⁶⁶ A munkáért járó honoráriumot egyébként valószínűleg már 1961-ben kifizette az Európa.

Déry a leghosszabb időtávú fordítói felkérését szintén 1961-ben kapta, amelynek a munkálatai már átnyúltak a következő évbe. A Magyar Helikon Kiadó 1962 és 1964 között tíz kötetben jelentette meg a szinte teljes Balzac-életművet átfogó, *Emberi színjáték* című sorozatot. A projektben – fordítóként és kontrollszerkesztőként – Déry Tibor is részt vett. Az eredeti, 1961 októberében kötött szerződés három műről szólt,⁶⁷ amelyek közül az első *Az*

⁶³ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1961. április 10.

⁶⁴ *Uo.*

⁶⁵ Ernest HEMINGWAY, *Fiesta*, ford. DÉRY Tibor, Európa, Budapest, 1962.

⁶⁶ Réz Pál – Déry Tibornak, Budapest, 1962. április 15. (Kiemelés tőlem – R. G.)

⁶⁷ Déry Tibor – a Magyar Helikon Kiadónak, Budapest, 1961. november 7.

elhagyott asszony volt, ennek a fordítása legkésőbb a következő év elejéig elkészült,⁶⁸ nem sokkal később befejezte *A kalandor*⁶⁹ és a *Langeais hercegnő* magyarítását is.⁷⁰ A teljessé vált sorozatban végül összesen öt Déry-fordítás – a fentiekén kívül a *Költött szerelem* és a *Gobseck* – látott napvilágot. Megjegyzendő, hogy Botka Ferenc összesítése szerint az 1960 utáni években Déry neve alatt megjelent műfordítások listája jóval több címet tartalmaz az általam kiemelteknél,⁷¹ de a levelezés itt áttekintett részében ezek túlnyomó részéről sem az író, sem levelezőpartnerei nem ejtettek szót. (Hogy csak a legismertebbet említsem, William Golding *A Legyek Ura* című regénye 1963-ban jelent meg az Európánál, de a levelezésben ez idáig nem találtam utalást arra nézvést, hogy Déry egyáltalán mikor dolgozott a fordításon.)

A fordítások mellett továbbra is végzett kontrollszerkesztői feladatokat, 1961 őszén például a *Henry Esmond története*nek Vas István-féle fordítását⁷² lektorálta: „Én pillanatnyilag egy vastag, két kötetes Thackeray-regény fordításának az ellenőrzését végzem, kellemes munka, kb. egy hónapig fog tartani” – írta Szilasiéknak 1961 szeptemberében.⁷³ A feladat elvégzésének Déry által becsült várható időtartama – és persze az eddig említett saját fordítások gyors elkészülte – alapján levonhatjuk a következtetést, hogy az író munkabírása és -tempója egyaránt rendkívüli volt. Saját kimutatása szerint 1961-ben összesen körülbelül 74 ezer forintot – a fent használt számítás alapján ez mai árfolyamon mintegy tizenegymillió forintnak felel meg – keresett fordítással,⁷⁴ ami a korszak jövedelmi viszonyaihoz képest (egy állami vállalatnál dolgozó mérnök havi keresete 2000–2500 forint körül mozgott) kiugróan magas összegnek számított. Más kérdés, hogy Déry ezt még a külföldi jogdíjakkal kiegészítve sem ítélte elégségesnek a tisztas megélhetéshez. A fent említett kimutatás szerint a Szerzői Jogvédő Hivatalon keresztül érkezett külföldi jogdíjak összege 53 ezer – mai értékén csaknem nyolcmillió – forintot tett ki. A Szirmai Istvánnak mintegy elrettentésként írt, az éves kereseteit összesítő üzenetből kiderül, miért nem bizonyult elegendőnek a Déry-háztartás költségeinek finanszírozására a nem jelentéktelen összeg:

Megkerestem feljegyzéseimet. Ezekből kiderül, hogy az 1961 évben összesen 127.000 forintot kerestem [...]. Ebből kb. 53.000 Ft a külföldi jövedelem (Jogvédő), 74.000 Ft-ot, tehát havi hatezer forintot fordítással kerestem meg.

[...] Ennyi – mint említettem – az én havi költségvetésem. Havi 6000-et fordítással megkeresni nagyon nehéz. A külföldi jövedelmemet – mint ugyancsak említettem – nagyobbbrészt adósságaim visszafizetésére fordítottam.⁷⁵

Az 1960-as év összefoglalásában említett – 180–200 ezer forint körüli – adósságok részleges törlesztése tehát Déry 1961-es bevételeinek csaknem a felét felemésztette. A család havi költségvetése, ahogy utaltam rá, a kor viszonyai között meglehetősen nagynak számított, ezért szeptembertől átmenetileg Böbének is vissza kellett térnie eredeti szakmájához, a színészethez, amihez a korábban ígért állami segítséget is megkapta: „múlt hét óta Böbe dolgozik a Szinkronnál (idegennyelvű filmeknél a mondott szöveg behelyettesítése magyar szöveggel). Ez gyakorlatilag annyit tesz, hogy behívják egy-egy félnapra, múlt héten például háromszor. Ha ezt rendszeresíteni fogják – s még azt az ígéretet is kapta, hogy egy-egy filmszerepre is meghívják –, akkor ez jelentős segítség lesz.”⁷⁶ Böbe karrierje nem ívelt fel, néhány kisebb

⁶⁸ Magyar Helikon Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1962. február 26.

⁶⁹ Magyar Helikon Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1962. április 9.

⁷⁰ Magyar Helikon Könyvkiadó – Déry Tibornak, Budapest, 1962. július 11.

⁷¹ Déry Tibor 1960 és 1965 között publikált – részben korábban készült – fordításainak összesített listáját lásd: *Sorsfordító*, 12.

⁷² William Makepeace THACKERAY, *Henry Esmond története*, ford. VAS István, Európa, Budapest, 1961.

⁷³ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1961. szeptember 7.

⁷⁴ Déry Tibor – Szirmai Istvánnak, Budapest, 1962. augusztus 25.

⁷⁵ *Uo.*

⁷⁶ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1961. szeptember 7.

megbízás után ismét abbahagyta a színészkedést, de nem tudni, hogy ennek mi állt a háttérében – az viszont biztos, hogy a következő év kedvező fejleményei már nem tették szükségessé, hogy két kereső legyen a családban.

A napi kenyérkeresetet jelentő fordítói munka szüneteiben Déry – nem függetlenül a Köpeczi Bélának tett előző év végi ígéretétől⁷⁷ – a saját művein is újra dolgozni kezdett. A *G. A. úr X-ben* javítása-bővítése⁷⁸ mellett több novellát is írt 1961-ben, amelyek a következő év végétől, Déry publikációs tilalmának feloldásától kezdve jelentek meg folyóiratokban,⁷⁹ és amelyek az 1963-as *Szerelem és más elbeszélések* című – az író visszatérését „hivatalossá” tévő – kötet törzsanyagát is adták. Valószínűleg a *Cirkusz* készült el először, amelyet Köpeczi Béla már februárban megküldött Aczél Györgynek azzal a megjegyzéssel, hogy egyelőre nem javasolja a közlését, mivel témája miatt nem alkalmas Déry „visszatérésének” deklarálására.⁸⁰

A legkorábbi levél, amely feltételezhetően valamelyik friss elbeszélésre utal, 1961. április 7-i keltezésű. Déry a Kiskunmajsán élő anyósának írt kedves üzenetében valószínűleg *A tehén* című – nem túl jelentős, és a cenzorok számára szintén nem elég meggyőző⁸¹ – novellához nyújtott segítséget köszönte meg: „Édes anyu, remek levél volt, lexikonba való. Ha minden kötél szakad, most már elmehetek tehenésznek vagy – vénasszonynak.”⁸² Az év végéig több darabja is elkészült az új novellacsoportnak, erről a hagyatéki dokumentumok összevetése alapján egyértelműen következtethetünk. Palotai Erzsí és férje, Komlós Aladár decemberben már biztosan olvasták a *Philemon és Baucis* kéziratát, és üzenetük szóhasználatára alapján („legjobban”) Déry ezen kívül más írásait is megmutatta nekik: „most csak annyit: szívből gratulálok, majd szóban fogom elragadtatásomat tolmácsolni – legjobban a *Philemon és Baucis* tetszett, éjjel olvastam, nem is aludtam el utána, s másnap is rá kellett gondolnom, szavalás közben is.”⁸³ A *Philemon és Baucis* első változatának autográf kézírata megtalálható a Ptöfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában, méghozzá a *Számadás* kéziratának befejező részét tartalmazó füzetben.⁸⁴ A *Philemon* tehát biztosan a *Számadás* után keletkezett, ahogy a *Libikóka* is, amelynek vázlata (a *Cirkusz*éval együtt) ugyancsak megtalálható a hagyatékban. A szerző tisztában volt vele, hogy egy ideig nem lesz módja az új novellák publikálására, de a kéziratokban található megjegyzések – és a végül elkészült művek által sugalmazott közéleti üzenetek – az előrelátásáról tanúskodnak. Jól látható, hogy Déry komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy novellái tartalmilag megfeleljenek az általa feltételezett hatalmi elvárásoknak, és ne sértsék meg a publikálhatóság kritériumait.⁸⁵ Ezt támasztja alá Köpeczi Aczélhoz írt feljegyzése is, amely több lényegi változtatást is említ, amelyeket az író Aczél javaslatára hajtott végre a kéziraton.⁸⁶

Bizakodásra adhattak okot a jövővel kapcsolatban *A befejezetlen mondat* új német fordításának fejleményei. A munkát a Fischer Verlag megbízásából végző Újlaky Sári 1961 júliusában, ismeretlenül kereste meg levélben Déryt (aki ekkor egyébként épp a tihanyi Szabó Lőrinc-villában töltötte nyári szabadságát az 1957-ben elhunyt költő fiának jóvoltából). Eszerint Újlaky már 1960-ban belekezdett a nagyregény fordításába, egy évvel később a munka

⁷⁷ Vö. STANDEISKY, *I. m.*, 422.

⁷⁸ Erről részletesen lásd: REICHERT, „ebből a könyvemből életem végéig meg tudnék élni”.

⁷⁹ Az új Déry-novellák folyóiratbeli megjelenése, időbeli sorrendben: *Számadás*, Új Írás 1962/9., 964–983; *Cirkusz*, Új Írás 1962/11., 1193–1202; *Philemon és Baucis*, Kortárs 1963/1., 33–38; *Libikóka*, Élet és Irodalom 1963. január 26., 9–10; *A tehén*, Élet és Irodalom 1963. február 23., 9–10, *Két asszony*, Híd 1963/2., 172–194.

⁸⁰ STANDEISKY, *I. m.*, 423.

⁸¹ *Uo.*

⁸² Déry Tibor – Hullmann Istvánnénak, Budapest, 1961. április 7.

⁸³ Komlós Aladár és Palotai Erzsí – Déry Tibornak, [Mátfa], 1961. december 7.

⁸⁴ „*Philemon és Baucis. Számadás III.*” feliratú füzet = MNMKG PIM Kézirattár, Déry Tibor-hagyaték, 64. számú doboz, „*DT fogalmazófüzetei, irodalmi jegyzetei I.*” feliratú pallium.

⁸⁵ Vö. REICHERT Gábor, 1956 mint erkölcsi probléma. *Déry Tibor Szerelem című novelláskötetéről*, Irodalmi Szemle 2016/11., 32–43.

⁸⁶ A feljegyzést idézi: STANDEISKY, *I. m.*, 424.

jelentős részével elkészült,⁸⁷ 1962 elejére pedig a teljes kéziratot leadhatta a kiadónak.⁸⁸ Bár az író magyarországi helyzete továbbra is bizonytalan volt, az egyik legnagyobb nyugat-európai piac érdeklődése – és az egyik legnagyobb presztízsű német kiadó támogatása – előre jelezték a várható fordulatot, hiszen mindenki számára egyértelmű volt, hogy az NSZK-beli megjelenés szükségszerűen ki fogja kényszeríteni a hazai publikációs tilalom megszüntetését. Már csak az volt a kérdés, hogy ez mikor fog bekövetkezni.

4. Fellendülés (1962)

Az 1962-es újév Déryt a kórházban érte, ahová december elején került egyre súlyosbodó isiásza miatt, és ahonnan csak január közepén távozhattott. Panaszai ezt követően is megmaradtak, ami a mindennapjaira is rányomta a bélyegét és otthoni környezetét is befolyásolta – erről számolt be Szilasiéknak egy év eleji levelében:

Január közepe táján, amikor kijöttem a kórházból, azt írtam nektek s azt hittem, hogy már kilábalok a betegségből; erre pár napra rá újból visszaestem, s azóta is legszebb virágkorát éli bennem a nyavalya. Ötödik hónapja nyüglődöm most már vele, s kezdek türelmemnek a végére járni. [sic!] Nappal fűzöt viselek, éjjel gipszágyban alszom, egy középkori kőpadfélét szállítottak a lakásomra, amelyen naponta nyújtanak – s lakásunk már olyan, mint egy művétagbolt, nézni is utálom. Nemrég konzíliumot tartottak az orvosok, s annak eredményeképp azzal biztattak, hogy egyszer vége lesz – ez minden vigaszom.⁸⁹

Egészségügyi problémái jóformán egész évben gyötörték. Februárban Gara Lászlónak tett erről említést,⁹⁰ Böbe pedig egy októberi, Szilasiéknak írt beszámolóban ekképp értékelte az elmúlt hónapokat:

Tiborról: Néha a beleivel bajlódik, amikor napokig rántott leves–krumplipüré–piskóta az ebéd–vacsora, és ilyenkor leadja azt a néhány – két-három – kilót, amit közben sikerül felvennie. A nyár végén teljes kivizsgáláson ment át, hála Istennek semmit sem találtak nála, amivel magyarázni tudnák ezeket a puffadásokat és hasmenéseket. Teljes savhiánya van – erre savat szed –, és epevezeték-elzáródása. A vizsgálat eredményével az orvosok meg vannak elégedve. Sajnos jön a tél, és nagyon félünk, hogy az isiász fájdalmai vissza ne jöjjenek. Tavalý borzasztó sokat szenvedett szegény, majd hat hónapig!⁹¹

Mindezek ellenére nem csökkent az író munkakedve (és állapota is lehetővé tette az írást és a fordítást: „ülni, azaz dolgozni tudok, tehát azért nagyjából most is megkeresem – igaz, elég keserves munkával –, amire szükségünk van”⁹²), annál is kevésbé, mivel tavasztól kezdve egyre több jel mutatott arra, hogy hamarosan véget ér számára a szilencium időszaka. Nagy szüksége is volt erre, hiszen, ahogy az 1960-as év összegzésénél említettem, Dérynek rá kellett jönnie, hogy a valódi megoldást anyagi gondjaikra nem a külföldi siker, hanem a hazai kultúrpolitika kegyeibe való visszakerülés jelentheti. Még *A befejezetlen mondat* megjelenés előtt álló új német fordításához sem fűzött különösebb reményeket: „Fischer számára már elkészült a fordítás, úgy tudom, március–áprilisban kerül nyomdába. Félek, hogy üzletileg csalódás lesz számára, *dunque*⁹³ számomra is. De egyébként is szörnyű kevés pénz jön be ezekből a külföldi

⁸⁷ Újlaky Sári – Déry Tibornak, Gräfelfing von München, 1961. július 7.

⁸⁸ Újlaky Sári – Déry Tibornak, [Gräfelfing von München, 1961. december 31.]

⁸⁹ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, [Budapest, 1962. január 20. után]

⁹⁰ „[K]órházban is feküdtem s még mindig nyavalygok (diskohernia, isiász). Ez volna a békés öregség?” Déry Tibor – Gara Lászlónak, [Budapest], 1962. február 27.

⁹¹ Kunsági Mária – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, [Budapest], 1962. október 19.

⁹² Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, [Budapest, 1962. január 20. után]

⁹³ ennél fogva (olasz)

kiadásokból, nem tudom, hogy élnek meg az ottani írók. Nálunk jobban fizetnek” – írta Szilasiéknak januárban.⁹⁴

Az első kedvező előjel az Új Írás szerkesztőségének áprilisi jelentkezése volt: abból, hogy a folyóirat vette fel a kapcsolatot Déryvel újabb novellái – és esetleg a *G. A. úr X-ben* részleteinek – publikálása ügyében, már következtenni lehetett a folytatásra.⁹⁵ Májusban újabb jó hír érkezett Földeák Jánostól, az Irodalmi Alap igazgatójától: „Köpeczi elvtárstól kapott tájékoztatás alapján értesítelek, hogy az Irodalmi Alap tagjai közé ez év május 1-től kezdődően újból nyilvántartásba vettünk.”⁹⁶ Áruklodó a Köpeczi Bélára tett hivatkozás a levélnyitányban: Földeák ezzel egyértelművé tette, hogy a jóváhagyás az Irodalmi Alap vezetésénél is magasabb szintről, egyenesen a Kiadói Főigazgatóságtól – feltételezhetően tehát még ennél is magasabbról – érkezett. A tagság az Irodalmi Alapnál, ahogy arra korábban utaltam, számos olyan előnnyel járt, amelyektől Déry mindaddig szisztematikusan el volt zárva. A tagfelvételtől szóló értesítés másnapján máris beutalót kért a szigligeti Alkotóházba: „arra kérem a t. Alapot, utaljon be feleségemmel együtt f. hó 18-tól kezdve Szigligetre, a 14. sz. szobába, két heti üdülésre és egy heti munkára, tehát összesen három hétre.”⁹⁷ Déryék szűkebb baráti körük néhány tagjával – Lukács Györggyel és feleségével, Zelk Zoltánnal és Horváth Zoltánnal – utaztak le a Balaton partjára. Az itt eltöltött hetek jelentőségét az adja, hogy az író innen küldte el *Számadás* című novelláját Pándi Pálnak, az Új Írás szerkesztőjének – egyértelmű, hogy az alábbi levelet a barátokkal folytatott egyeztetések előzték meg:

Kedves Pándi elvtárs,
hálásan köszönöm Horvát[h] Zoltánnal küldött üzenetedet. Illés Lajos is írt már nekem, sőt kétszer is, s mindeddig húzódoztam attól, hogy amíg írói helyzetem nincs rendezve, kéziratot adjak folyóiratoknak. De nem akarok kényeskedőnek látszani, s minthogy üzeneted szerint úgy látod, hogy a dolog rendben van, mellékelten küldöm egy novellámat (csak mellesleg jegyzem meg, hogy azt, amelyet néhány héttel ezelőtt Köpeczi választott ki közlésre).

Június 9-én egyébként újra Pesten vagyok. Bizalmadért fogadd hálás köszönetemet
híved
[Déry Tibor]⁹⁸

Az Új Írás-beli publikáció előkészítése tehát szintén Köpeczi Béla ellenőrzése alatt zajlott, olyannyira, hogy még a „visszatérő” novellát is ő maga jelölte ki. Mégsem ment minden zökkenőmentesen, ezt Illés Lajosnak, a lap felelős szerkesztőjének a nyári üzenetei bizonyítják. Bő egy hónappal a kézirat beküldése után még mindig függőben volt a szöveg közlése:

Kedves Déry Elvtárs!
Sajnos még mindig nem adhatok végleges választ. Pedig nagyon szeretnénk volna már elintézni a dolgot. Még nem sikerült ez, de foglalkoznak vele és megígérték, hogy igyekeznek minél előbb választ adni nekünk. Szíves elnézésedet és további türelmedet kérjük. Arra törekszünk, hogy minél előbb közölhessünk Tőled. Kérlek, hagyd itt nálunk továbbra is az elbeszéléseidet.

Sok üdvözléssel:
Illés Lajos⁹⁹

Sőt, még július végén is maradtak eldöntendő kérdések, de ekkor már bizonyosnak tűnt a novella megjelenése (érdekesség, hogy Illés ekkor tegeződésről visszaváltott magázódásra):

⁹⁴ Déry Tibor – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1962. január 20.

⁹⁵ Az Új Írás és Déry viszonyával kapcsolatban lásd: REICHERT, „*ebből a könyvemből életem végéig meg tudnék élni*”, 120–122.

⁹⁶ A Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja [Földeák János] – Déry Tibornak, Budapest, 1962. május 8.

⁹⁷ Déry Tibor – a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapjának, Budapest, 1962. május 9.

⁹⁸ Déry Tibor – Pándi Pálnak, Szigliget, 1962. június 1.

⁹⁹ Az Új Írás szerkesztősége [Illés Lajos] – Déry Tibornak, Budapest, 1962. július 10.

Kedves Déry Elvtárs!

Az elbeszélés sorsa kedvezően alakul. Szeretnénk sürgősen felkeresni, amennyiben lehetséges, már holnap (kedden) délután 3 órakor, hogy megbeszéljük a közlés kérdését. Ha az időpont esetleg nem lenne megfelelő, akkor kérem, hívjon fel telefonon a szerkesztőségben délelőtt 10 és 12 óra közt.

Szeretettel üdvözlö

Illés Lajos¹⁰⁰

A *Számadás* szeptemberi megjelenése után lényegében elhárultak az akadályok a Déry-művek magyarországi publikálása elől, és *A befejezetlen mondat* NSZK-beli kiadása is küszöbön állt. A *Der unvollendete Satz*ról szóló szerződés májusi aláírásakor az író már megkapta a neki járó előleg utolsó részletét (ezer márkát, körülbelül háromezer forintot) a Fischer Verlagtól,¹⁰¹ de az anyagi haszonnál is fontosabb volt a megjelenés külföldi visszhangja. A szeptemberi Frankfurteri Könyvvásáron debütáló regény Újlaky Sári beszámolója szerint nagy sikert aratott: a magasnak számító, hatezer példányszámban kiadott fordítás rendkívül elismerő kritikákat kapott,¹⁰² és Újlaky több üzenetében is arra utalt, hogy a kiadó azért fordít ekkora figyelmet a nemzetközi „Déry-brand” felépítésére, mert az író közelgő Nobel-díjára bázíroz.¹⁰³ Bár ez utóbbi nem valósult meg, a következő évben tartott NSZK-beli felolvasókörtől körülményei arra engednek következtetni, hogy a kiadó valóban reális lehetőségként számolt a legnagyobb irodalmi elismerés odaítélésével, ami üzleti szempontból is sokat növelt volna az általa kizárólagosan birtokolt német Déry-kiadási jogok értékén.

Az író azonban 1962-ben még nem utazhatott külföldre, hogy személyes jelenlétével is nyomatékosítsa nagyregénye megjelenését az egyik legfontosabb nyugat-európai könyvpiacra. Szirmai Istvánnak a korábbiakhoz hasonló modorban írt levelében a Frankfurteri Könyvvásárról való kényszerű távolmaradását nehezményezte: „újra kaptam egy meghívót, ezúttal német kiadómától, S. Fischertől, a frankfurter őszi könyvvásárra abból az alkalomból, hogy megjelenik nála *A befejezetlen mondat*. Mellékelt levél szerint – megvallom, most már fájó szívvel – újra lemondtam. Ha ez így megy tovább, jövőre, amikor már utazhatok, nem lesz kihez.”¹⁰⁴ Lényeges információ, hogy Déry ezek szerint 1962 nyarán – az újbóli hazai publikálás előkészítésének időszakában – már ígéretet kapott arra, hogy a következő évben Nyugat-Európába utazhat. Szirmai ennek szellemében válaszolt Déry üzenetére: „Egyetértek azzal, hogy Frankfurtba szóló meghívását lemondta. Szabadságom alatt elolvastam megjelent novelláját [a *Számadást*], nagyon élveztem. / Nyugati meghívásait illetően nem vagyok pesszimista, mint Ön.”¹⁰⁵

A Déry-művekre irányuló nemzetközi kiadói érdeklődés egyre élénkebbé vált, ami 1962-ben például *A befejezetlen mondat* – végül meg nem valósult – olasz kiadása körüli tárgyalásokban manifesztálódott. Ezeknél is biztatóbban indult az angol fordítások ügye: *A portugál királylány* című novellagyűjtemény angliai kiadói opcióját a londoni Calder Publishing Ltd., *A befejezetlen mondat* jogait az amerikai Alfred A. Knopf szerezte meg, aki egy brit kiadóval közösen szeretne volna finanszírozni a – végül ugyancsak kútba esett – angol fordítás költségeit.¹⁰⁶ Ahogy Déry a Londonban élő műfordítónak, Szász Katalinnak (Szász Béla feleségének) írt decemberi üzenetében értékelte a helyzetet: „nekem pedig ki kellene most

¹⁰⁰ Az Új Írás szerkesztősége [Illés Lajos] – Déry Tibornak, Budapest, 1962. július 30.

¹⁰¹ Szerzői Jogvédő Hivatal – Déry Tibornak, Budapest, 1962. május 30.

¹⁰² Újlaky Sári – Déry Tibornak, Gräfelfing, 1962. október 8.

¹⁰³ *Uo.*

¹⁰⁴ Déry Tibor – Szirmai Istvánnak, Budapest, 1962. szeptember 4. Megjegyzendő, hogy Déry júliusban londoni kiadójától, John Caldertől egy edinburgh-i írókongresszusra is meghívást kapott. Ide sem utazhatott ki, pedig igyekezett közbenjárni az ügyben Szirmai István: „A meghívás elfogadása vagy visszautasítása politikai természetű kérdés, amelyben magam nem kívánok dönteni, nem is tudok, ezért fordulok Szirmai elvtárhoz.” Déry Tibor – Szirmai Istvánnak, Budapest, 1962. július 17.

¹⁰⁵ Szirmai István – Déry Tibornak, Budapest, 1962. október 3.

¹⁰⁶ Déry Tibor – Szász Katalinnak, Budapest, 1962. december 22.

használni a »konjunktúrát«, ki tudja, meddig tart, én meg már hatvannyolc éves vagyok és szeretnék a feleségemről gondoskodni. Pillanatnyilag divatban vagyok, de hát...?»¹⁰⁷ Ám a „konjunktúra” kihasználására csak korlátozott lehetőségei voltak, amíg nem juthatott el a személyes tárgyalásokig a külföldi kiadók illetékeseivel. Nyugat-európai körútjának engedélyezése éppen ezért létfontosságú volt számára, erre azonban a következő év tavaszáig várnia kellett.

Az 1959-ben újjáalakult Írószövetség 1962. szeptember 21-én felvette Déryt a tagjai sorába,¹⁰⁸ ami az 1956-os előzmények ismeretében szimbolikus gesztusnak tekinthető. A taggá válás fontos állomása volt az író rehabilitálásának, aki ezért arra is hajlandó volt, hogy beválasztását követően rögtön „terepmunkára” utazzon Diósgyőrbe és az Ormánságba, hogy riportokat készítsen ottani tapasztalatairól. Bár a Böbével váltott levelek alapján az utazások tényleg megvalósultak, a róluk írt beszámolóknak egyelőre nem találtam nyomát sem publikált, sem kéziratos formában.

A tagság az Írószövetségnél és az Irodalmi Alapnál lehetőséget teremtett Déry számára, hogy újból előlegeket kapjon megírandó műveire, illetve az Országos Takarékpénztárnál is jogosulttá vált a hitelfelvételre. Az Irodalmi Alaptól nyolcezer forint előleget és ezerkétszáz forint „tanulmányi segélyt” igényelt – utóbbit az ormánsági útra,¹⁰⁹ ezt az összeget meg is kapta, viszont a kérelmezett nyolcezer helyett két részletben összesen „csak” ötezer forint előleget szavazott meg neki az Alap vezetősége.¹¹⁰ Októberben az OTP-től tizenötezer forint személyi hitelt igényelt,¹¹¹ és annak is elérkezett az ideje, hogy a korábban említett adósságainak elengedését kérmezze a pénzügyminisztériumnál:

Tisztelt pénzügyminisztérium,

alulírott Déry Tibor azzal a kéréssel fordulok a minisztériumhoz, szíveskedjék törölni azokat az adósságaimat, amelyek 1957. április 20-a előtt az Irodalmi Alapnál és a Szépirodalmi Kiadónál keletkeztek.

A Legfelsőbb Bíróság 1957. nov. 13-án kilenc évi börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélt. A vagyonelkobzást végre is hajtották oly módon, hogy minden vagyonomat (pénzt és ingóságot) az utolsó szegig elvették, de minden adósságomat meghagyták. A végrehajtásnak ezt a módját sérelmesnek tartom s utólagos méltányos kiigazítását kérem. Teszem ezt annál inkább, mert a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1962. március 30-án kelt E. T. 0091-5-1962 sz. elhatározásával a

„Déry Tiborra (1894, a. Rosenberg Ernesztin) kiszabott 9 évi börtönbüntetés – melynek hátralévő részét az Elnöki Tanács három évre felfüggesztette – hátralévő részét kegyelemből elengedte, egyben a vele szemben hozott büntetőítéllethez fűződő hátrányos következmények alól kegyelemből *mentesítette*.”

Indoklásul felhozom továbbá, hogy fenti adósságaim olyan előlegekből állnak, melyeket akkori kiadói szerződésekre kaptam, a kiadók azonban a szerződéseket elítéltetésem után nem teljesítették.

Kérésem kedvező elintézését kérve, maradok tisztelettel

[Déry Tibor]¹¹²

Az Elnöki Tanács hivatkozott rendelkezése alapján az írónak már bő fél évvel korábban felmentést kellett volna kapnia a törlesztési kötelezettség alól. Márciusban azonban még nem tudhatta, hogyan alakul a további sorsa, így valószínűnek tartom, hogy azért várt októberig a pénzügyminisztériumnak írt kérelemmel, mert addig nem érezte elég biztosnak a helyzetét „utólagos” büntetésének – amellyel a börtön után is zsarolható maradt – eltöröltetéséhez. (Vagy

¹⁰⁷ *Uo.*

¹⁰⁸ Magyar Írók Szövetsége [Darvas József, elnök] – Déry Tibornak, Budapest, 1962. szeptember 22.

¹⁰⁹ Déry Tibor – a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapjának, Budapest, 1962. október 23.

¹¹⁰ A Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja – D. T.-nak 1962. október 30.; illetve 1962. december 3.

¹¹¹ Déry Tibor – az Országos Takarékpénztárnak, Budapest, 1962. október 24.

¹¹² Déry Tibor – a Magyar Népköztársaság Pénzügyminisztériumának, Budapest, 1962. október 22.

talán – teljesen jogosan – nem mert hinni az ígéreteknek, amíg azok meg nem valósultak.) A következő év elején Déry meg is kapta a pozitív választ, így 1963-ban immár terheitől megszabadulva, a hatalom kegyeibe visszafogadott íróként indulhatott külföldi utazásaira.

Bár a teljes írói amnesztia 1962-ben még nem valósult meg, Déry kilátásai rengeteget javultak az előző évekhez képest. Szilasi Lili már júliusban örömét fejezte ki a kedvezőnek ígérkező változások miatt: „A legfontosabb újság, hogy valamennyire meg fogtok tudni élni fordítás nélkül, és evvel vége lesz legnehezebb szaka életednek. [sic!]”¹¹³ Böbe ősszel még csak óvatos optimizmusának adott hangot a jövőt illetően, ami mutatja, hogy a fellendülés nem egyik pillanatról a másikra történt meg: „[Déry] [s]okat dolgozik (még mindig nem tudják a könyvei eltartani, az én munkám is egyenlő a semmivel), fordít, kontroll-szerkeszt és unja, nagyon unja szegény. De most már, hogy meg-megjelenik – most a novemberi Új Írásban is egy nagyon szép novellája jön [a *Cirkusz*] –, és tavasszal a novelláskötete is, és utána a régi könyveit is újból megjelentetik, úgyhogy van remény, hogy néhány hónap múlva, ha Isten segít, könnyítenek rajta.”¹¹⁴ Annak ellenére, hogy Böbe közlése szerint ekkor még nem lélegezhettek fel, ugyanebben a levelében arról is beszámolt barátaiknak, hogy Déryvel megvásárolták jövőbeli otthonukat, a Lotz Károly utca 20. szám alatt található villaépületet (ahová majd csak 1969-ben költözhetek be):

Volt nekem régről egy telkem a Rózsadombon, és miután mi nagyon rosszul lakunk – a [Krecsányi utcai] lakás gyönyörű, de két gyerek ugrál a fejünk felett, vagy az ablakunk alatt a kertben, 4-6 évesek! –, amióta Tibor hazajött, azon ügyködünk, hogy a lakásunkat és a telket átcsereljük egy kis egyedülálló házra. Hát most megtörtént, de nagyon értelmes az ügy, mert: 1./ Egyelőre nem tudunk beköltözni. 2./ a telek még nem kelt el!!!... Csoda érzés háztulajdonosnak lenni! Öt fő- és társbérlő – 12 személy – lakik a házban! De a ház GYÖNYÖRŰ. Itt van Pasaréten, 300 öles telken egy négyszobás ház. Ja, az alagsorban egy szoba a házmesternek. A helyzet az, hogy fizetni kéne, de a telek nem kelt el, és van egy házunk, amibe nem tudunk beköltözni. Egyelőre még nevetünk, de mind savanyúbban. De ami igaz, az igaz: a ház ÁLOMSZÉP!!!¹¹⁵

A házvásárlás ténye minden, a levelekben hangoztatott kétely ellenére arra utal, hogy Déryék bizakodóak voltak jövőbeli kilátásaikkal kapcsolatban. Reményeikben nem is kellett csalatkozniuk.

¹¹³ Rosenberg Lili – Déry Tibornak és Kunsági Máriának, Brissago, 1962. július 6.

¹¹⁴ Kunsági Mária – Szilasi Vilmosnak és Rosenberg Lilinek, Budapest, 1962. október 19.

¹¹⁵ *Uo.*

Bibliográfia

- BOTKA Ferenc, *1957–1964 = DÉRY, Sorsfordító évek X.-ben*, 5–15.
- DANYI Pál, *Magyar pénzürtékindex – árak és devizák alapján 1754-től*, artortenet.hu, 2025. október 14. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>
- Déry Tibor: *G. A. úr X.-ben. Domokos Mátyás sorozata. Beszélgetőtárs: Réz Pál*, Forrás, 1994/2., 55–61.
- Déry Tibor levelezése 1956–1960, s. a. r. BOTKA Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2010. (Déry Tibor levelezése II/C)
- DÉRY Tibor, *Sorsfordító évek X.-ben. Kihallgatási jegyzőkönyvek, periratok, börtönírások, interjúk és egyéb művek (1957–1964)*, s. a. r. Uő., Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2002. (Déry Archívum 16.)
- Három asszony. Déry Tibor levelezése feleségeivel*, s. a. r. BOTKA Ferenc, Petőfi irodalmi Múzeum, Budapest, 1995. (Déry Archívum 11.)
- KÖPECZI Béla, *Feljegyzés Déry Tiborral és Háy Gyulával folytatott beszélgetésekről* [Budapest, 1960. augusztus 11.], közreadja TURCZI István, *Írók vihar után III.*, Kapu 1990/4., 70–71.
- KOSZTOLÁNCZY Tibor, *Rémtörténet. A félfülű rejtett jelentésrétegeiről = „Sebek és hulló remények között”. Tanulmányok Déry Tibor életművéről*, szerk. BALÁZS Imre József – KOSZTOLÁNCZY Tibor – REICHERT Gábor, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2026, 181–190. (MIT-konferenciák 12.)
- „Liebe Mamuskám!” Déry Tibor levelezése édesanyjával, s. a. r. BOTKA Ferenc, ford. SCHULCZ Katalin, Balassi – Magyar Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998 (Déry Archívum 10.)
- REICHERT Gábor, *1956 mint erkölcsi probléma. Déry Tibor Szerelem című novelláskötetéről*, Irodalmi Szemle 2016/11., 32–43.
- REICHERT Gábor, *Családon belül. Adalékok Déry Tibor és Aczél György „barátságához”*, It 2017/3, 358–376.
- REICHERT Gábor, *Megfelelési kényszer. Politikum és esztétikum összefüggései Déry Tibor ötvenes évekbéli művészetében*, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2018. (MIT-füzetek 6.)
- REICHERT Gábor, *Micisapka. Déry Tibor és a munkásosztály = „Használd homlokomat zsámolyodul”. A kollaboráció esetei a művészetekben és az irodalomban*, szerk. REICHERT Gábor – SZÉNÁSI Zoltán, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, Tatabánya, 2026, 129–143. (Hely & Mérték 7.)
- REICHERT Gábor, *„ebből a könyvemből életem végéig meg tudnék élni”. Déry Tibor G. A. úr X.-ben című regényének kiadástörténetéről (1960–1964) = „egy más, szebb világ meteorai”*, szerk. KOSZTOLÁNCZY Tibor – MIZSUR Dániel – REICHERT Gábor, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2026, 109–127.
- SINKA Erzsébet, *Íróper, 1957*, Holmi 1997/10., 1384–1398.
- STANDEISKY Éva, *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996.